

kanıksanmış bir özvarlık tasarımı olarak güç hakikati

Muhammet ÖZDEMİR

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

*“Güçlülerin haklı olmaya gereksinimleri yoktur veya şöyle:
Güçlüler daima haklıdır ve hiçbir zaman hata etmezler, onların yapıp
ettiklerinde ancak hikmet bulunabilir. Güçlü değilseniz sizin için durum değişir.”*

Her bir insanın ayrıcalıklandırılmayı talep ettiği ve bu talebi meşrulaştırmak üzere ortak duygulanımda yer alıp da ahlâkî onura göndermede bulunan kavramları sıklıkla kullandığı bir toplum uzlaşısının içerisinde öznenin, ilâhî amaçlardan ve erdemlerden dürüstlikle söz edebilme olasılığı tahmin edilenden daha zayıftır.¹ Çünkü insanın içerisinde varolduğu zihinsel ve toplumsal koşullar, bunlar içerisinde de özellikle dilsel ve yaşantısal olanları, insanın özvarlık tasarımını doğrudan etkilemektedir.² Birçok olası algılama, bilme, dile getirme ve tavır alma biçiminden özellikle bir tanesinin benimsenmesi sürecinde birey, sanıldığı ölçüde kolaylıkla veya zorlukla belirli bir ahlâkî yönlendirmeye göre varolamaz. Bireyin varoluşunu etkileyen en temel unsurlardan çoğunluğu verili olarak toplumdan alınır ve hayatta kalma içgüdüğü de dâhil bütün insanlık bu verili alınanlara göre yeni bir biçime ve anlama bürünür.³ Bu, varoluşsal bir karamsarlığın sağladığı bir doğru değildir; çünkü birey her şeye rağmen düşünür ve tercih eder; ama konuşulanlarla sergilenen tavırlar arasındaki ikircikli parçalanma bir şekilde bu olgusal saptamayı ispat eder. Bu olgusal

durum birçok soruşturma konusuyla ilişkili olarak ele alınabilir. Sözelimi özdüşünümün özgürlüğü, Tanrısal yazgı, iletişimsel eylemde dil ve toplumsal evrenin kesin belirleyiciliği, ahlâkın soy kütüğü, ödev yükümlülüğünün yapıbozumu ve dinsel ahlâkın reel politik karşılığı gibi birçok temel sorun başlığının içeriği bu olgusal durumla ilişkilendirilerek sorunlaştırılabilir gibi görünmektedir. Fakat bu yazıda bu denli geniş bir ilişkiler örgüsünden çok sorunun varoluşsal ayrıntıları üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Ahlakî onurun herhangi bir sabit anlamı ve bu yerleşik anlamın tek çeşitten dolayimleri yoktur, dolayısıyla bir şeyler ahlâka uygun gösterilebildiği gibi ahlâka aykırı da sunulabilir. Bu meyanda iki nokta önemlidir. Biri, ahlâkın göreliliğidir, diğeri de ahlâka uygunluğun göreliliğidir. Fakat yine de insanların ortak tecrübesi, iyyinin adalete göreliliğini bir şekilde şart koşmaktadır ve buradan itibaren göreceliliğe kapatılan bir boyut çıkar ortaya.

İlk elde dile getirilmesi gereken bir nokta, psikolojik veya olgusal varlık içeriklerinin anlamlandırılmasında tektip bir ölçütün bulunmadığıdır⁴ ve bu, göreceliliği imlediği ölçüde aslında kurallı bir yapıya bağlıdır.⁵ Daha açık bir deyişle şeyleri anlamlandırmak ve ortak paylaşımına sunmakta sadece bir dil yoktur, birçok dil vardır ve bu dillerden özellikle bir tanesinin diğerlerinden daha çok tercih edilmekte oluşunun çoğu zaman rasyonel bir gerekçesi bulunmaz.⁶ Bu olgusal durumun farkında olunabildiği ölçüde birbirinden farklı varoluş evrenlerini anlayabilmek daha olanaklı olacaktır. Çünkü belirli bir grameri bulunan dilin birbirinden farklı dilsel aidiyetlerin tümünü kuşatması beklenemez. Bunun anlamı açıkça şuraya varır: Ahlakî onurun herhangi bir sabit anlamı ve bu yerleşik anlamın tek çeşitten dolayimleri yoktur, dolayısıyla bir şeyler ahlâka uygun gösterilebildiği gibi ahlâka aykırı da sunulabilir.⁷ Bu meyanda iki nokta önemlidir. Biri, ahlâkın göreliliğidir, diğeri de ahlâka uygunluğun göreliliğidir.⁸ Fakat yine de insanların ortak tecrübesi, iyyinin adalete göreliliğini bir şekilde şart koşmaktadır ve buradan itibaren göreceliliğe kapatılan bir boyut çıkar ortaya. İşte ortak tecrübenin bir kırmızı çizgisi olarak şunu söylemek mümkün gö-

rünmektedir: Adalete uygunluğu apaçık olmayan bir ilke veya erdem ahlakî onura da uygun olamaz. Buradan itibaren ahlakî üzerine konuşmanın bütün insanları bağlayan bir biçimi belirginleşmektedir. Ayrıca işin bu kısmı, ahlakî mümkünlüğü soruşturmasının artık geride bırakıldığı bir dünyaya gönderme yapmaktadır. Bu felsefi ayrımı son derece önemlidir; çünkü bir önceki paragrafta sorunsanan olgusal durumun dayandığı esas burasıdır. İnsanlar, adalete uygun olanın sadece kendilerinin ayrıcalıklandırılması olduğunu muhataplarına ve doğaya dayatarak var olmaktadır. Bir tarafın dünyayı yeniden yaratmasına ve varoluşu yeniden kurgulamasına neden olan bu bireysel dayatmanın toplumlarca benimsenmiş ortak tecrübedeki yaygın görünürlüğü, ahlakî ortak içeriği ve ortak dili imler. Her bir insan sıradan olanlardan farklı ve öncelikli olanın kendisi olduğunu süregelen bir ivedilikle sunar karşısındakilere. Bu, doğallaşmış bir sorun gibidir ve bu nedenle insanın doğasına yönelik bir soruşturmayı doğrudan ilgilendirmektedir. Sözelimi bir göstericinin veya güldürücünün dikkati çekme arzusundaki kararlılık ve ayrıcalık beklentisi belirli bir süreyle sınırlıdır ve insan doğasının varoluşsal kodlarını yeniden yaratacak düzeyde değildir; ama günlük deneyimlerde her bir insanın kendi-şimdisine göre belirlediği adalet içeriği, varoluşsal kodların bir insana göreliliği tartışmasını mümkün kılacak niteliktedir. Burası, söylemlerle uygulamaların birbirinden farklılaşma gerekçesini bulabileceğimiz bir yerdir. İnsanlar özellikle adalete göreliliği ve kendilerinden bağımsız bir gerçek dünya tasavvuruna göre davranmazlar, bunun tersine kendilerine göreliliği ve kendilerini öncelikli kılan bir dünya tasarımıyla davranırlar. Bu çeşit bir davranmanın meşruiyetine inandırma dışında ahlakî da çok fazla bir işlev üstlenmez dilde. Sözelimi silahlı örgütler, bir ülkenin veya gerillanın silahlı birlikleri bu örgütleri meydana getirir, daima ahlakî onura göreliliği söylemler üretirler ve eylemlerinde dünyayı daha adil ve yaşanabilir kıldıklarını iddia ederler. Aynı ülkenin iç güvenliğini ve dış güvenliğini sağlayan iki silahlı örgütün ve bu ikisine karşı mücadele eden birçok silahlı örgütün birbirinin benzeri şeyleri dile getirirken neden oldukları ahlakî kirlilik, ayrıcalıklandırılma talebinden daha psikolojik bir eğilimle izah edilemez. İşte bu adalet söylemiyle örtülmüş ayrıcalıklandırılma talebi, kendi yenedünya tasarımıyla gücü daima kutsayacaktır.

Her bir insan, ayrıcalıklandırılma talebinin engelle karşılaştığı herhangi bir toplumsallıkta bu engeli ortadan kaldıracak bir ortak kavrama göre önkoşullanmaktadır. Bu ortak kavramın daima olgusal bir karşılığı bulunduğu gibi kişinin kendi üzerinden yeniden kurduğu tarihle de bir ilişkisi vardır. Özne, tarihsel varoluşu kendine göreli yeniden üretir ve kendi varlığının hiç değilse ikinci bağımsız değişken olarak bu ortak kavram etrafında ayrıcalıklandırılmasını bekler. Özvarlık tasarımının önkoşullandığı bu ortak kavram daima güçtür ve özvarlık tasarımı bunu, başlangıçsız bir şimdi bilincinde olgusallaşmak üzere bir hakikat olarak alımlar. Böylece gücün kutsandığı ve güce göreli olgusallıklarda bir hikmet aranmaya başlandığı gerçek bir yenedünya tasarımıyla karşı karşıya kalırız. İnsanlar hâlihazırda böyle bir dünyada varolurlar. Gücü kabullendiğini ve güç tarafından kullanılabilir olduğunu güce kanıtlayanlar toplumsal gerçeklikte imtiyazlılar hâline gelirler ve işlevsel olduklarını ispat edemeyenlerle bu dünyaya başından beri karşı çıkanlar imtiyazsızlar olarak kendi yazgılarını yaşarlar. Neticede belirli bir toplumsal mevcudun ayrıcalıklandırıldığı güç hakikati sonsuza değin meşruiyet kazanır ve imtiyazlıların varlığından rahatsızların meydana getirdiği kalabalık bir imtiyazsızlar toplumsallığı da kendine yer aramaya başlar. Ayrıcalığı hiç değilse özdüşünümde yaşamak isteyen birçok çağdaş düşünürden bir tanesinin benin kendini kandırmasını,⁹ sayısı birden fazla yazarın da toplumsal ortaklığa aykırı anlamında delilik veya aylaklığı¹⁰ sorunlaştırmasını mümkün bir dolayım olarak bu zeminle beraber düşünmek gerekir. Burada artık sadece söylemden ibaret kalan adalete göre hangi insanın nerede durduğunu belirlemek güçleşir. Çünkü kimlerin gerçekten kendini kandırdığının, kimlerin de gerçekten deli olmayı daha ahlâkî bulduğunun ayırtına varmamızı olanaklı kılacak bir karakter okuyucumuz bulunmamaktadır. Durum böyle olunca hiç değilse kavramsal bir ayırım mümkün olsun diye insanlar iyiler ve kötüler diye ikiye ayrılırlar. Oysa bu ayırımın, varlığı önvarsayılan Tanrı dışında hiçbir dolayım için reel bir karşılığı ve işlevselliği bulunmamaktadır. Bu noktadan itibaren bütün insanlar şu olgusal gerçeği benimserler: Güçlülerin haklı olmaya gereksinimleri yoktur veya şöyle: Güçlüler daima haklıdır ve hiçbir zaman hata etmezler, onların yapıp ettiklerinde ancak hikmet bulunabilir. Güçlü değilseniz sizin için durum değişir. Bundan sonra size daima nasihat edilmelidir.

Ahlâkî onur adına güçlülere karşı çıkanların katıksızlıkları da güçleninceye kadardır, bundan sonra onlar da hikmetli davrananlara katılırlar.

İslam bilgi tarihinde önemli bir düşünür olarak öne çıkan Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 1111), insanların hakikati tanımak ve kabul etmek konusundaki tavırlarını anlamlandırırken çeşitli sınıflardan söz eder ve bunlardan iki tanesi üzerinde daha yoğun durur. Bu iki sınıftan birincisi, Gazzâlî'nin hakikatten anladığını kabul etmek veya reddetmek konusunda bilinçli ve samimi bir araştırma içerisine giren insanların oluşturduğu bir sınıftır. Toplumsal nüfus yoğunluğu

İnsanlar özellikle adalete göreli ve kendilerinden bağımsız bir gerçek dünya tasavvuruna göre davranmazlar, bunun tersine kendilerine göreli ve kendilerini öncelikli kılan bir dünya tasarımıyla davranırlar.

birinci sınıfa oranla oldukça fazla olan ikinci sınıfta yer alan insanlar ise, güçlü olanın haklı olduğuna inanırlar ve güçlü olanın hakikatini sahiplenirler.¹¹ Kuşkusuz bu ikinciler, der Gazzâlî, adamı hakla tanıyan insanlar değillerdir, tersine bunlar hakkı adamla tanırlar.¹² Sonra Gazzâlî, yeryüzünün çoğunluğunun bu ikinci sınıfta bulunan insanlarla dolu olduğunu belirterek, İslamların fetih hareketlerini bu sınıfın güçle haklılık arasında kurduğu ilişkiye dayandırır.¹³ Bu korkunç iç dinamiğin farkında olan İslamların büyük bilge filozofu Ebû Ali Hüseyin İbn Sînâ (ö. 1037), daha önce bütün Yeni-Eflatuncu özbilinc kuramlarında (psikoloji) görülebildiği gibi, dünyevî önkoşullanmanın insanî özbilinci belirlemedeki ayrıntılara yoğunlaşır¹⁴ ve bu dünyadan ayrılmaksızın arık bir özbilincin mümkün olmasına itiraz eder.¹⁵ Bu iki örnek bilgin görüşü, yenilerce Ortaçağ olarak kavranılan dönemde İslamların da aynı olgusal duruma değindiklerini göstermektedir. Modernlerden önemli bir ayrımla bu öncekiler, doğrudan insan hakkında olumsuz bir hükmü benimsemek yerine dünyevî koşullara göreli bir değerlendirmeyi esas almış görünmektedirler. Bunun açık anlamı şunu söylemeye gelir: Modernlerin önemli bir çoğunluğuna göre,¹⁶ ayrıcalıklı var olmanın temeli insan doğallığında bulunabilir ve bu bize genel geçer bir kural verir. Ortaçağ İslamla-

rına göre ise ayrıcalıklı var olma talebinin temelini insan doğallığında bulamayız; çünkü adalete aykırı olan bu durum, insan doğallığına da aykırıdır ve biz bunu ancak dünyada var oluyor olmanın insan özbilincinde meydana getirdiği içeriklerle anlamlandırabiliriz. İkincilere göre genel geçer kuralımız, insanî varoluşları belirleyen toplumsal koşulların adalete göre kurgulanması gereğidir, yoksa ayrıcalık temelli doğallığa sahip çıkmak değildir. Pek çok kişi çağdaş yazarlardan John Rawls'ın yeni bir olanak geliştirdiğinden söz edebilir de¹⁷ belirtmek gerekir ki, bu düşünür, diğer modern paydaşları gibi toplumsal çözüm kuramında aslında insanî özbilincin meydana geliş koşullarındaki psikolojik ayrıntıları ihmal etmektedir.¹⁸ Bu ihmal de yine gücü kutsayan bir çoğulcu güçler uzlaşımını esas aldığı ölçüde aslında tekrar güce görelî insan doğallığına göndermede bulunmaktadır. Her halükârda ayrıcalıklılandırılmayı talep eden bireyoluşsalığın, bir insanî varoluş olarak adalete görelî otonom etik söylemiyle kendi-şimdi arasında tutarsız bir kopuşu olgusallaştırmasında güç hakikatine görelî psikolojik bir ayrıntının varlığı kendini göstermektedir. Bu olgusal durum ayrıca insanlarca kanıksanmış olmalıdır ki, toplumsal ortaklığa mal edilmiş bulunmaktadır. Burada birbirinden farklı tarih ve coğrafyalara ait olup da görüşlerine kısmen yer verilen düşünürlerin ortak yanı da bu olgusal durumun farkında olmalarıdır.

Özne, tarihsel varoluşu kendine görelî yeniden üretir ve kendi varlığının hiç değilse ikinci bağımsız değişken olarak bu ortak kavram etrafında ayrıcalıklılandırılmasını bekler. Özvarlık tasarımının önkoşullandığı bu ortak kavram daima güçtür ve özvarlık tasarımı bunu, başlangıçsız bir şimdi bilincinde olgusallaşmak üzere bir hakikat olarak alımlar.

Şimdi geldiğimiz nokta, öznenin ahlâkî söylemlerindeki samimiyetin hiçbir şekilde izlenemeyeceği bir noktadır. Yani kişisel olanın ötesinde bir gerçeklik zemininden söz etme olanağımız bulunmamaktadır.¹⁹ Çünkü deneyimlerin birbirlerine paralel ve otonom gelişim içerikleri, hiçbir zaman salt adaletten ilham almış görünmediği gibi deneyimlerle adalete görelîlik arasındaki ilişkilerin mümkün bir değerlendirmesi de

güç hakikatinden bağımsız bir şekilde olgusallaşmamaktadır. Bu öyle bir durumdur ki, Edward William Said'in "imtiyazsızların da konuşması mümkündür aslında" cümlesi,²⁰ burada yine güç hakikati vurgusundan yeterince arınmamış ve reel işlerliği olmayan bir ideal dünyayı imlemektedir. Amaç ve yöntem birbirinden ayrılarak apaçık bir dile getirmede bulunmak gerekirse, burada insan varoluşunun amacı ayrıcalıklılandırılma olarak, yöntemi de güç hakikatine göre tavır alma biçiminde görünmektedir. Böylece bütün insanların, Gazzâlî'ye katılabilirsek bazı insanların kendi-gerçeklik zeminleri veya özvarlık tasarımları güç hakikati dolayımında bir gün hikmetli davrananlara katılma hedefine matuf olmaktadır. Belki doğal ayıklanmaya dayalı bir etik anlayışından söz etmek gibi indirgemeci bir nokta olmamalıdır burası; ama hangi sınırdaki sosyal Darwinizm'den²¹ arınıldığını kestirmek bir eleştirmen için daima zahmetli olacaktır. İnsanların dil ve yaşantı deneyimlerine bağlı olarak önkoşullandırıldıkları ve bu önkoşullandırmanın günümüzde güç hakikatine görelî olarak olgusalılık kazandığı gerçeği artık daha kabul edilebilir görünmektedir. İşte burada esas olanın adalet ve ahlâkî onur olduğu söylemlerinin bağlayıcılığından uzaklaşmak gerekmektedir; çünkü böylelikle bu Tanrısal kavramlar aracılığıyla imtiyazsızların olanaksızlıkları daha fazla pekiştirilmiş bulunmaktadır. Günümüz koşullarında kalmak kaydıyla bu olumsuz durumun nedeninin din, ahlâk veya idealist konumlanmalar olmadığına işaret etmek gerekir. Çünkü bu süreç doğrudan insanın kendisine bağımlı bir koşullanmaya sahiptir. Özvarlık tasarımının güç hakikatine görelîliği, insanın kendi yazgısından ve kendi doğallığının toplumsal koşullarla barışmak istemesinden bağımsız düşünülmemelidir. Çünkü güce görelî varoluş bir doğallıktan da kaynaklansa, bunun nedeni sadece toplumsal önkoşullanma da olsa bir şekilde hâlâ öznenin irade beyanı ve tutumundan söz edebilmekteyiz. Zaten iradenin söz konusu olamayacağı bir zeminde ahlâkın sorunlaştırılmasının bir yolu bulunamayacaktır.

Sonuçta belirtmek gerekir ki, içerisinde varlığımızın kendiliğini her an yeniden önkoşullanan ve değişen bir biçimde buluverdiğimiz insanlık ortak evreninde dil ve deneyim yaşantılarının, öznenin varoluşunda belirleyici bir etkinliği bulunmaktadır. Bu etkinliğin öznenin özgür iradesini daralttığı sorunlaştırılarak bir

şeyler söylenebilirse de aslında onun kendi üzerine düşünümündeki samimiyetinin sorunlaştırılması ahlâkî bakımdan daha pragmatik bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Çünkü insanlar kendi işleri yolundayken herhangi bir şeyden şikâyetçi olmamaktadırlar. Zamanı geldikçe başkaları için takınılan üzüntü görünümünün ne denli gerçekçi olduğu yeterince ayırtına varılamayacak bir karmaşayı imler. Bu bakımdan söylemlerle eylemlerin olgusal karşılıklar düzeyinde soruşturulması bir yöntem olarak edinilmeye daha uygun görünmektedir. Bu şekilde insanlara bir bütün olarak yaklaşıldığında, her bir insanın bir diğerine göre ayrıcalıklandırılmayı talep ettiği, bu ayrıcalıklandırılmayı ahlâkî ilkeler üzerinden meşrulaştırdığı ve meşrulaştırılmış talep dolayımında var olan söylemlerin de ortaya konulan uygulamalarla uyumlu olmadığı fark edilmektedir. İnsanın görünümü gayet somut fakat izlenmesi ancak iç süreçlerin takibinde mümkün olabilen bu karmaşık durumda ayrıcalıklandırılmak için başvurduğu merci daima güç sahibidir. İnsanlar güç etrafında kümelenerken imtiyazlı olma taleplerinin karşılanmasını beklemeye koyulmaktadırlar. İmtiyaz talepleriyle güç arasındaki mümkün ilişkiler, daima eşitsizlikle sağlanan bir ayrıcalıklandırmaya doğru sonuç vermektedir. Bu noktada imtiyazlılarla mahrumlar arasındaki diyalektik mücadelenin mümkün bütün dili güce endeksli olarak olgusallaşmakta, bu durum da iki tarafın yakınmak için sığındığı ahlâkî ilkelerin aslında kendilerine göreli olarak araçsallaştırıldıklarını göstermektedir.²² Bu da güce dayalı bir hakikat anlayışının içselleştirilmesinden başka bir şey değildir. Yani ahlâkî haklılıkla ilgili bütün değerlendirmeler bir şekilde güç sahibi veya imtiyazlılar dolayımında içeriklendirilmektedir. ‘Nasihat verme’ veya ‘buyurgan davranma’ eğilimleri daima imtiyazsızlar açısından anlamlı bulunmakta, ayrıcalıklılar için ‘anlama’ çabasına vurgu yapılmaktadır. O hâlde hak ve hikmet sahibi olanlar ellerinde kudret bulunanlardır, yoksa ahlâkî anlamda düzgün olanlar değildir.²³ Tek çeşit bir ahlâkî üst anlatının bizi yanılttığına değinilerek sağlanabilecek bir eleştiri, adaletin neliğine dair ortak tecrübenin dışında bir imlem dünyası ortaya koymak zorunda olduğu gibi insanî söylem ve uygulamalar arasındaki ahlâkî tutarsızlığı da yeniden ve daha ikna edici bir şekilde izah etmek durumundadır. Belirtmek gerekir ki, hata sözcüğünün ayrıcalıklı insanlar açısından bir anlamı bulunmamaktadır. Bunun yerine

belki onların yaşantılarını en iyi anlamlandıran sözcük hikmettir. Türk modernleşmesinde bu durumun daha ironik bir örneğini bulabilmekteyiz. Modern Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika’da meydana gelenler daima bir hikmet arayışı üzerinden anlamlandırılmaktadır; çünkü hata, küresel güçlere ilişkin bir algının kelime haznesinde bulunamayacak bir geriliğe gönderme yapmaktadır. Türkiye’de son zamanlarda yaşanan iktidar değişiminin de bu ironik durumun bir ürünü olduğunu düşünemeyen çok az

Durum böyle olunca hiç değilse kavramsal bir ayrım mümkün olsun diye insanlar iyiler ve kötüler diye ikiye ayrılırlar. Oysa bu ayrımın, varlığı önvarysarılan Tanrı dışında hiçbir dolayım için reel bir karşılığı ve işlevselliği bulunmamaktadır. Bu noktadan itibaren bütün insanlar şu olgusal gerçeği benimserler: Güçlülerin haklı olmaya gereksinimleri yoktur veya şöyle: Güçlüler daima haklıdır ve hiçbir zaman hata etmezler, onların yapıp ettiklerinde ancak hikmet bulunabilir.

kararsız zihin vardır. Bu ülkede ayrıcalıksızların daha önce gücü ellerinde bulduranlarca meşru görülme-yen bir yolla, halk desteğiyle yeni-ayrıcalıklılar hâline gelmelerine uygun bir mantığın veya gramerin insanların dünyasına ait olmadığı birilerince dile getirilmemiş miydi? Bu yazının esas sorunlaştırma alanına uzak olan bu tür örneklerin de doğruladığı nokta, özvarlık tasarımının güce göreli durumunun evrensel yerleşikliğidir. Kuşkusuz bu durum, doğallıktan gelen bir durum değildir; ama toplum içerisinde kendine özgü olarak varolduğundan emin olmak isteyen bir öznenin buna hakkı olmadıktan ve bu özne sürekli hikmetli davranmaya özendirildikten sonra insanın gerçekliği için ne değişmektedir? Rahatsızlığın toplumsal bir samimiyet hâline geldiği bir zamanda kuşkusuz bu yazının bir anlamı kalmayacaktır. Fakat bir kayıtlı: Toplumsal rahatsızlığın gerçekten Tanrısal bir ime sahip olması koşuluyla.²⁴■

dipnotlar

¹ Bkz. Alasdair McIntyre, *Erdem Peşinde*; çeviren: Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 45-63.

- ² Bkz. Madan Sarup, *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*; çeviren: Abdülbaki Güçlü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996, s. 22-27.
- ³ Bkz. Alasdair McIntyre, *Erdem Peşinde*, s. 45-46.
- ⁴ Bkz. Richard J. Bernstein, *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi*; çeviren: Feridun Yılmaz, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009, s. 149-155 ve 159-180.
- ⁵ Bkz. Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*; çevirenler: Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008, c. I, s. 41-47.
- ⁶ Bkz. Paul Feyerabend, *Yönteme Karşı*; çeviren: Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 280-285.
- ⁷ Bkz. Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*; çeviren: Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 100.
- ⁸ Bkz. Paul Ricoeur, *Yorumların Çatışması*; çeviren: Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009, s. 113-116.
- ⁹ Bkz. Jean Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*; çeviren: Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İstanbul: İthaki Yayınları, 3. Basım, 2010, s. 100-129.
- ¹⁰ Bkz. Bertrand Russel, *Aylaklığa Övgü*; çeviren: Mete Ergin, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1969; Desiderius Erasmus, *Deliliğe Methiye*; çeviren: Nusret Hızır, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001. Bu iki eseri şu çalışmayla karşılaştırmız: Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*; çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 1995.
- ¹¹ Bkz. Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*; tahkik: Enes Muhammed Adnan Şerafevi, Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1429/2008, s. 74-77.
- ¹² Bkz. Gazzâlî, *el-Münkizü mine'd-Dalâl*; tahkik: Cemil Saliba ve Kâmil Ayyâd, Dımaşk: Mektebetü'n-Neşri'l-Arabî, 3. Basım, 1939, s. 101.
- ¹³ Bkz. Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, s. 75.
- ¹⁴ Bkz. İbn Sînâ, *Kitâbü't-Ta'likât*; tahkik ve takdim: Hasan Mecid el-Abidi, Dımaşk: Tekvin, 2008, s. 98-105. "Kendiliğimizi algılama [biçimimiz], varlığımızın kendisidir." s. 125.
- ¹⁵ Bkz. İbn Sînâ, *Kitâbü'n-Necât*; tahkik: Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992/1412, c. 2, s. 155-156.
- ¹⁶ Modernlerin bu konudaki tutumları için şu çalışmaya bakmak faydalı olacaktır: Doğan Göçmen, 'İnsanlığın Büyük Toplumu ve Ebedi Barış', http://dogangocmen.files.wordpress.com/2009/07/insanligin_bu-yuk_toplumu_ve_ebedi_baris2.pdf (erişim tarihi: 30.06.2011). Ayrıca modernliğin doğuşunu olgusal olarak önceleyen şu iki esere bakmakta yarar vardır: Niccolò Machiavelli, *Hükümdar*; çevirenler: Gaye Demircioğlu, Ayşe Çavdar, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008; Thomas Hobbes, *Leviathan*, New York: Washington Square Press, 1970. "sevilmekten ziyade korkulmak daha güvenlidir". Bkz. *Hükümdar*, s. 76.
- ¹⁷ Örnek bir çalışma olmak üzere bkz. Osman Baş, *John Rawls'un Hukuk Felsefesi ve Adalet Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: İsmail Kılhoğlu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ¹⁸ Bkz. John Rawls, *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Ele Alınması*; çeviren: Gül Evrin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003. Bu eserde toplumsal kutuplar veya birbirine paralel ötekilikler üzerinden çatışma alanlarının nasıl çözümlenebileceğini değinilir; ama tek başına bir insanın toplumda nasıl kendisi olarak varolabileceği ihmal edilmiştir veya toplum görüşü bakımından bu sorun yeterince kayda değer bulunmamaktadır.
- ¹⁹ Bkz. Alasdair McIntyre, *Erdem Peşinde*, s. 15-16.
- ²⁰ Bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*; çeviren: Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları, 2. Basım, 2001, s. 350.
- ²¹ Etik bir yaklaşım olarak 'sosyal Darwinizm' için bkz. Ahmet Cevizci, *Etîğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2. Basım, 2008, s. 213-218.
- ²² Bkz. Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*; çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2006, s. 413-421. "Bir dilin gramatikal düzenleri, onun içinde söylenecek her şeyin a priori'sidir." s. 417.
- ²³ Güçle iyi ve kötü arasındaki ironik ilişkiyi kaçık düşünür Nietzsche'den daha başarılı bir işleyişle ortaya koyan birini bulmak kolay değildir. Bkz. Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*; çeviren: Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları, 4. Baskı, 2010, s. 39-69.
- ²⁴ Bkz. Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*; çeviren: Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları, 2003, s. 18-19. "Öyleyse diyelim haydi, özellikle insan değildir, "her şeyin ölçüsü"..." s. 19.